

Nüman Efendi'nin *Tedbrât-ı Pesendide* adlı eserinden iki sayfa (Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, nr. 667, vr. 1^b, 11^b)

sonra Diyarbekir mollası nâibliği yapan Nüman Efendi bir yıl Kütahya'da kalıp İstanbul'a geldi. Görevlerinin hemen hiçbirinden memnun kalmayan ve daima hakkının yenildiğine inanan Nüman Efendi sonunda ibtidâ-i altmışlı rütbesine nâil oldu ve kısa süre sonra Şâban 1166'da (Hazarın 1753) Manisa kadılığına gönderildi. Manisa kadılığında baktığı son davanın (4 Rebûlâhîr 1168 / 18 Ocak 1755) ardından herhangi bir göreve tayin edilip edilmediği bilinmemektedir (*Tedbrât-ı Pesendide*, hazırlayanın girişi, s. 5). Bu tarihten sonra vefat etmiş olmalıdır.

Eserleri. 1. *Tedbrât-ı Pesendide* (Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, nr. 667). Nüman Efendi'nin 1150-1152 (1737-1739) yılları arasında Kırım, İran ve Macaristan'da görüp yaşadığı olayları anlatan vekâyî'nâmesidir. Baş tarafında kendi hayatı hakkında bilgi veren bir manzume yer almaktadır. Ayrıca eser müellifin başından geçen hadiseleri anlatması sebebiyle kişiliğine ışık tutar. Görev yaptığı yerlerdeki iş bitiriciliği, ayaklanma ve karışıklıklara çözümler bulabilmesi onun yerinde ve doğru kararlar alabilen bir şahsiyet olduğunu göstermektedir. Nüman Efendi aynı zamanda iyi bir gezgindir ve dolaştığı yerlere ilişkin gözlem ve tesbitleri, dikkat ettiği ayrıntılar özellikle bilim ve kültür tarihi bakımından ilgi çekicidir. Buna örnek olarak onun Macaristan'ın Sibin şehri saat kulelerinden en yüksekine gördüğü saat hakkında yazdıkları gösterilebilir. Anlattığına göre bu saatin ağırlık topları çeki taşından daha büyük, asıldıkları tunç zincir kol kalınlığında ve çarkları su dolabı çapındadır; aralarında da saatçinin oturduğu oda bulunmaktadır. *Tedbrât-ı Pe-*

sendide Ali İbrahim Savaş tarafından yayımlanmıştır (Ankara 1999). Kitabın ikinci kısmını Erich Prokosch *Molla und Diplommat* adıyla Almanca'ya tercüme etmiştir (Graz 1972). **2. *Tebyñü a'mâlî'l-misâha*** (Kandilli Rasathânesi Ktp., nr. 86 [müellif nüshası]; İTÜ Bilim ve Teknoloji Tarihi Araştırma Merkezi, nr. 21249; TSMK, Hazine, nr. 611/1). 1154'te (1741) telif edilen eser mesâha ilmi ve amelî hendese üzerine olup XVIII. yüzyıl Osmanlı Devleti'nin bu alanlardaki durumuna ışık tutmaktadır. Nüman Efendi önsözde mesâha ilminin önemine işaret ettikten sonra eskiden beri hikmet, hey'et ve hendeseyle uğraşan âlimlerin çeşitli ölçüm aletleri icat ettiklerini, birçok kural ve kanun koyduklarını, hıristiyan milletlerin hazine ve hendesehânelerinde yüzlerce hendese aleti bulunduğunu bildirmekte, önemli işlerde gerekli olan bu ilmin işlem ve aletleriyle birlikte Osmanlılar'da ve diğer İslâm ülkelerinde de bilindiğini, ancak o güne kadar kimsenin aklına bu konuda bir kitap yazmak gelmediğini, bunu ilk defa kendisinin yaptığını söylemektedir. Bir mukaddime, bir ana bölüm (maksat) ve bir hâtime üzerine tertip edilen kitabın üç fasıldan meydana gelen mukaddimesinin birinci faslında mesâha ilmi ve onunla ilgili geometri terimlerinin yanında bazı önemli hususlar üzerinde durulmuştur. İkinci fasıl hendesiyâtın altı çeşit temhîd ve beş çeşit tembih, üçüncü fasıl tabla işlemlerinde açıklanması gereken alet cinsleri hakkındadır. Üç mesâha işlemini açıklayan ana bölüm üç kısımdan (matlab) meydana gelmiş, birincisi uzunlukların, ikincisi genişliklerin mesâha işlemlerine, üçüncüsü yüksek, alçak ve düz yerlerin boyut-

larının başka aletlere ihtiyaç duyulmadan tabla yardımıyla hesaplanmasına dair müellifin kendi bulduğu işlemlere tahsis edilmiştir. Eserin hâtime kısmı haritalar üzerindedir. **3. *Nâzır*** İslâm akaidiyle ilgili olan eser 1163 (1750) yılında kaleme alınmıştır (Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 3677/7 [müellif hattı]). **4. *Sıhhatnâme***. Tebriz müftülüğünde sırasında kaleme alınmıştır. **5. *Destyâr-ı Tahdîdî'l-hudûd***. 1154 (1741) yılında yazmış olup sınır belirlemelerinde kullanılabilecek bir el kitabı niteliğindedir. **6. *İşbâtü'l-hukûk min mezâhibi'l-e'immeti zevi'l-vüşûk***. 1149'da (1736) yazılmıştır. **7. *Mevâridü cem'i'l-mezâhib li-beyâni menba'i'l-me'tâlib***. 1153'te (1740) kaleme alınmıştır. Son iki eserde Ehl-i sünnet savunulup Şîa eleştirilmektedir. *Tedbrât-ı Pesendide*'de anılan bu eserlerin günümüze ulaşma süreci bilinmemektedir (*Tedbrât-ı Pesendide*, hazırlayanın girişi, s. XI). Ayrıca Bursalı Mehmed Tâhir, Nüman Efendi'nin *Âlet-i İmâle* adlı bir eseri olduğunu belirtmektedir (*Osmanlı Müellifleri*, III, 155). Aynı zamanda şair olan Nüman Efendi şiirlerinde Sehlî mahlasını kullanmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Nüman Efendi [Eğinli], *Tedbrât-ı Pesendide: Beğenilmiş Tedbirler* (haz. Ali İbrahim Savaş), Ankara 1999, s. 19-21, 24, 27-29, ayrıca bk. hazırlayanın girişi, s. X, XI, 1-5; a.mlf., *Tebyñü a'mâlî'l-misâha*, Boğaziçi Üniversitesi Kandilli Rasathânesi Ktp., nr. 86, vr. 1^b-7^b; Flügel, *Handschriften*, II, 292-293; *Osmanlı Müellifleri*, III, 155; Babinger (Üçok), s. 301-302; Cevat İzgi, *Osmanlı Medreselerinde İlim*, İstanbul 1997, I, 314-318; Ekmeleddin İhsanoğlu v.dğr., *Osmanlı Matematik Literatürü Tarihi*, İstanbul 1999, s. 198, 203.

CEVAT İZGİ

NU'MÂN b. KAVKAL

(النعمان بن قوكل)

en-Nu'mân b. Kavkal (Sa'lebe)

b. Esrem el-Hazrecî el-Ensârî
(ö. 3/625)

Sahâbî.

Medine'nin iki büyük kabilesinden biri olan Hazrec'in Amr b. Avf oğulları kolundandır. Babasının adı Sa'lebe olmakla birlikte tanınmış bir kişi olan büyük dedesi Sa'lebe b. Ganm halk arasında Kavkal lakabıyla bilindiği için bu lakap babası için de kullanılmış, bundan dolayı Nu'mân İbn Kavkal diye meşhur olmuş, Amr b. Avf oğullarına da "Kavkale" denmiştir. Nu'mân, Resûl-i Ekrem'in Medine'ye hicretinden hemen sonra hayli ilerlemiş bir yaşta İslâm'a girdi. Daha önce geçirdiği bir ka-

za veya savaşta aldığı bir darbe yüzünden ayağından sakatlanmasına rağmen Bedir Gazvesi'nde bulundu. Ardından Uhud Gazvesi'ne katıldı ve savaştan önce Hz. Peygamber'in yanına giderek şehid olmayı ve güneş batmadan önce aksak ayağıyla yemyeşil cennet bahçesinde dolaşmayı arzula-
dığını söyledi. Bütün gücünü ortaya koyduğu bu savaşta müşriklerden Safvân b. Ümeyye ile giriştiği mücadele sonunda şehid düştü. Resûl-i Ekrem, savaştan hemen sonra yaptığı açıklamada onu ayağında hiçbir aksaklık olmadığı halde yemyeşil cennet bahçelerinde dolaşırken gördüğünü haber verdi. Nu'mân'dan Câbir b. Abdullah el-Ensârî ve mürsel olarak da Ebû Sâlih es-Semmân rivayette bulunmuştur. Bir kısım kaynaklarda Nu'mân b. Kavkal ile yine Kavkaloğulları'ndan olan Nu'mân b. Mâlik b. Sa'lebe el-Hazrecî birbirine karıştırılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

el-Müsned, III, 316, 348; Buhârî, "Cihâd", 28, "Megâzî", 38; Müslim, "İmân", 16, 17; Ebû Dâvûd, "Cihâd", 140; Vâkıdî, *el-Megâzî*, I, 167; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 548; Belâzürî, *Ensâb*, I, 331; İbn Düreyd, *el-İştikâk*, s. 456; İbn Kâni', *Mu'cemü's-şâhâbe* (nşr. Ebû Abdurrahman Salâh b. Sâlim el-Musarrâfî), Medine 1418/1997, III, 145-146; İbn Hibbân, *Târîhu's-şâhâbe* (nşr. Bûrân ed-Dannâvî), Beyrut 1408/1988, s. 248; İbn Abdülber, *el-İstî'âb* (Bicâvî), IV, 1503-1504; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe* (Bennâ), V, 328-329; İbn Hacer, *el-İşâbe* (Bicâvî), VI, 450-452.

MEHMET EFENDIOĞLU

NU'MÂN b. MUHAMMED

(نعمان بن محمد)

Ebû Hanîfe Nu'mân b. Muhammed
b. Mansûr el-Kâdî et-Temîmî el-Kayrevânî
(ö. 363/974)

İsmâîlî doktrininin kurucularından, Fâtîmî başkadısı ve başdâisi.

III. (IX.) yüzyılın sonlarına doğru Kayrevan'da doğdu. Babası Mâlikîler'in önde gelen fakihlerindendi. Hayatının ilk dönemleri hakkında bilgi bulunmayan Nu'mân'ın da Mâlikî fikhını öğrendiği, Tunus'ta Fâtîmî Devleti'nin kuruluşundan sonra İsmâîlî mezhebine geçtiği rivayet edilir. İsmâîlîlik'ten önceki mezhebinin Hanefîlik yahut İmâmîyye olduğu konusunda da görüşler bulunmakta, hatta mezhep değiştirenin babası olduğu, kendisinin İsmâîlîliği benimseyerek yetiştiği ileri sürülmektedir (Poonawala, *BSOAS*, XXXVII [1974], s. 572-579). Tarihçiler onu Hanefî mezhebinin imamından ayırt etmek için Kadî Nu'mân veya Ebû Hanîfe eş-Şîi diye anmaktadır.

312 (924-25) yılında başşehir Mehdîye'de ilk Fâtîmî Halifesi Mehdî-Billâh'ın hizmetine giren Nu'mân, saray kütüphaneciliği ve halifelere şehirdeki günlük olayları rapor etme (sâhibü'l-haber) gibi görevler yaptı, ardından Mansûr-Billâh döneminde Trablus (Trablusgarp) kadılığına tayin edildi. Burada iken yeni başşehir Mansûriye'ye davet edilerek başkadılık ve başdâilik (dâid-duât) makamına getirildi (340/951) ve bu görevlerini ömrünün sonuna kadar sürdürdü. Nu'mân, Fâtîmî kumandanı Cevher tarafından Mısır'ın ele geçirilip Kahire şehrinin kurulmasının ve devlet merkezinin buraya taşınmasının ardından halifenin refakatinde Mısır'a geçti. Mansûriye'de iken davalara bizzat baktığı halde Kahire'ye gidince sadece görevli kadının verdiği kararların denetimini üstlendi; zamanını daha çok İsmâîlî doktrininin sistemleştirilmesi ve yerleşmesi için faaliyetlerde bulunarak geçirdi. 29 Cemâziyelâhir veya 1 Receb 363 (27 veya 28 Mart 974) tarihinde vefat etti. Cenaze namazı Halife Muiz-Lidînillâh tarafından kıldırıldı. Ölümünden sonra yerine oğlu getirildi ve yarım asra yakın bir süre onun ailesinden olan kişiler Mısır'da kadılıkudâtılık makamında bulundu.

Kadî Nu'mân, üst düzeydeki resmî görevleri yanında halifelere yakınlığı dolayısıyla siyasi bakımdan da güçlü bir konum elde ettiğinden Fâtîmîler arasında büyük bir otoriteye sahipti. Zehebî ve İbnü'l-İmâd gibi bazı Sünnî tarihçileri tarafından mürted ve zındık olarak nitelendirilen Kadî Nu'mân, İsmâîlî doktrininin kurucularından ve te'vil konusundaki otoritelerinden biri, Fâtîmîler'in en meşhur fakihî ve devletin resmî tarihçisiydi. Halka açık toplantılar ve dersler aracılığıyla İsmâîlî düşüncesinin geniş kitleler arasında yayılmasında ve Fâtîmî Devleti'nin hukuk sisteminin oluşmasında önemli rol oynamıştır. Çağdaş İsmâîlî yazarları da onu İsmâîlî fikhını sistematik hale getirerek müstakil bir fikhî mezhebine dönüştüren kurucu şahsiyet olarak görmektedir. Fâtîmî Devleti'nin teşekkülünden önceki şartlarda gelişen ve daha çok devrimci bir hareket olan İsmâîlî daveti, Sünnî Abbâsî hilâfetine alternatif Şîî karakterli yeni bir devlet yapısına dönüşünce Nu'mân tarafından bu devletin ihtiyaçları dikkate alınarak sistem yeniden gözden geçirilip önemli ölçüde değiştirilmiştir. Nu'mân'ın eserlerinde bu yeni devletin bîatını olmaktan çok zâhirî bir görünüm arzettiği, te'vil konusunda diğer İsmâîlî dâilerinin "setr" devresinde yazdıklarına göre daha mutedil bir yol izlendiği, Kur'an

ve Sünnet'in esaslarına bağlı kalmaya çalışıldığı ve imâmet teorisinin daha çok tarihî bakış açısıyla ele alındığı görülmür. Nu'mân'ın düşünceleri etkisini İsmâîlî toplumu üzerinde günümüze kadar sürdürmüş olup eserleri hâlâ İsmâîlî mezhebinin doktrini ve tarihi açısından en önemli başvuru kaynakları arasında yer almaktadır.

Eserleri. Klasik dönemde İdrîs İmâdüddin, modern dönemde Ivanow, Wladimir Fyzee, Poonawala, Fuad Sezgin, Muhammed el-Hüseynî el-Celâlî, Ferhad Defterî (Farhad Daftary) gibi araştırmacılar Kadî Nu'mân'ın eserlerinin toplu listesini vermişlerdir. Nu'mân'a çeşitli konularda altmış civarında eser nisbet edilmiş, bunlardan önemli bir kısmı günümüze ulaşmıştır. 1. *İhtilâfû uşûlî'l-mezâhib* (nşr. Şem'ûn Tayyib Lûkhenduâlâ [Lokhandwalla], Simlâ 1972; nşr. Mustafa Gâlib, Beyrut 1973, 1983). Sünnî fikhî mezheplerinin ihtilâf, taklid, icmâ, nazar, kıyas, istihsan, icthad ve re'y konularındaki yaklaşımları ile bunlara karşı olan Zâhirîler'in istidlâl yöntemini eleştiren bir usul kitabıdır. Eserde İbn Dâvûd ez-Zâhirî'den yapılan iktibasların çokluğu dikkate alındığında eleştirilerinde önemli ölçüde ondan faydalandığı anlaşılmaktadır. Bu sebeple kitap ilk dönem Zâhirî düşüncesi bakımından da önemlidir. Ayrıca Muiz-Lidînillâh'ın Nu'mân'ı Mansûriye kadılığına getirdiğinde bizzat kaleme aldığı 343 (954) tarihli ahidnâme sûreti eserde aktarılmış olup türünün günümüze ulaşan en eski örneklerindendir (s. 46-51). İbn Hallikân'ın *İhtilâfû'l-fukahâ* adıyla kaydettiği eserle (*Şerhu'l-aḥbâr*, neşredenin girişi, I, 44) *Kitâbü'l-İttifâk ve'l-iftirâk* isimyle anılan eserin bu eserle aynı olabileceği ileri sürülmüştür. 2. *De'â'imü'l-İslâm ve zikrû'l-ḥelâl ve'l-ḥarâm ve'l-kaḍâyâ ve'l-aḥkâm 'an ehli beyti Resûlillâh 'aleyhi ve 'aleyhim efdalü's-salât*. İlk İsmâîlî doktrininde görülen zâhirin kıymetini düşürme ve bîatını öne çıkarma düşüncesine karşı Fâtîmîler'in her ikisini aynı derecede değerlendirmesi İsmâîlî fikhın gelişimine zemin hazırlamış, *De'â'imü'l-İslâm*, Halife Muiz-Lidînillâh'ın görevlendirmesi ve danışmanlığında 349 (960) yılı civarında yazılmıştır. Müellifin fıkha dair son eseri olduğu söylenen bu çalışma daha baştan itibaren İsmâîlî fikhının en önemli kaynağı haline gelmiş, Fâtîmî Devleti'nde resmî kanunnâme vazifesi görmüştür. Halen zâhiri ve bîatını eşit derecede benimseyen Tayyibî İsmâîlîler tarafından fikhî meselelerde en güvenilir kaynak diye kabul edilmektedir. İsnâaşeriyye Şîası eseri kendi mezheplerinin erken